

Захист прав інтелектуальної власності у зовнішньоекономічній діяльності: господарсько-правові та міжнародно-приватноправові аспекти

*Фесенко Олександр Миколайович*¹, *Олійник Світлана Миколаївна*²,
*Стерліков Олександр Сергійович*³

Опубліковано	Секція	УДК
30.01.2023	Право	347.77:341.9

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20472422>

Анотація. У статті досліджено особливості правового регулювання захисту прав інтелектуальної власності у зовнішньоекономічній діяльності з урахуванням комплексного поєднання господарсько-правових та міжнародно-приватноправових механізмів. Обґрунтовано, що правовідносини у цій сфері мають змішану природу, оскільки одночасно охоплюють регулювання діяльності суб'єктів господарювання та транскордонні приватноправові зв'язки з іноземним елементом. Проаналізовано правову природу об'єктів інтелектуальної власності як нематеріальних активів, що залучаються до господарського обороту у межах зовнішньоекономічних операцій, зокрема через ліцензійні договори, договори комерційної концесії та інші форми передачі прав. Визначено роль господарського права у забезпеченні правового режиму комерціалізації інтелектуальної власності та захисту прав суб'єктів господарювання. Окрему увагу приділено міжнародно-приватноправовим аспектам, зокрема питанням визначення застосовного права, юрисдикції, а також особливостям визнання і виконання іноземних судових рішень у спорах щодо інтелектуальної власності. Встановлено, що територіальний характер прав інтелектуальної власності у поєднанні з принципом автономії волі сторін зумовлює складність правового регулювання транскордонних відносин. Виявлено основні колізійні та практичні проблеми, пов'язані з розбіжностями у національних правових режимах охорони інтелектуальної власності, а також із цифровізацією економічних процесів, що ускладнює визначення юрисдикції та місця вчинення правопорушення. Досліджено механізми захисту прав інтелектуальної власності, включаючи судовий захист, міжнародний комерційний арбітраж та альтернативні способи вирішення спорів. Зроблено висновок про необхідність узгодження норм господарського права та міжнародного приватного права з метою формування ефективної системи захисту прав інтелектуальної власності у зовнішньоекономічній діяльності з урахуванням сучасних викликів глобалізації та цифрового середовища.

Ключові слова: інтелектуальна власність; захист прав інтелектуальної власності; зовнішньоекономічна діяльність; господарське право; міжнародне приватне право; транскордонні правовідносини; ліцензійні договори; комерційна концесія; застосовне право; юрисдикція; міжнародний комерційний арбітраж; колізійне право; цифрове середовище.

¹ доктор юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3226-3991>

² кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9853-4056>

³ викладач кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9234-261X>

**Protection of Intellectual Property Rights in Foreign Economic Activities:
Economic-Legal and International Private Law Aspects**

Abstract. The article examines the specific features of the legal regulation of the protection of intellectual property rights in foreign economic activity, taking into account the integrated combination of economic-law and private international law mechanisms. It is substantiated that legal relations in this field have a mixed nature, as they simultaneously encompass the regulation of the activities of business entities and cross-border private-law relations involving a foreign element. The legal nature of intellectual property objects is analyzed as intangible assets involved in economic turnover within foreign economic transactions, in particular through licensing agreements, commercial concession agreements, and other forms of rights transfer. The role of economic law in ensuring the legal framework for the commercialization of intellectual property and the protection of the rights of business entities is determined. Particular attention is paid to private international law aspects, including issues of determining the applicable law, jurisdiction, as well as the specific features of the recognition and enforcement of foreign court decisions in disputes concerning intellectual property. It is established that the territorial nature of intellectual property rights, in combination with the principle of party autonomy, determines the complexity of legal regulation of cross-border relations. The main conflict-of-laws and practical problems are identified, including differences in national legal regimes for the protection of intellectual property, as well as the impact of the digitalization of economic processes, which complicates the determination of jurisdiction and the place where an infringement is committed. Mechanisms for the protection of intellectual property rights are examined, including judicial protection, international commercial arbitration, and alternative dispute resolution methods. It is concluded that there is a need to harmonize the norms of economic law and private international law in order to develop an effective system for the protection of intellectual property rights in foreign economic activity, taking into account contemporary challenges of globalization and the digital environment.

Keywords: intellectual property; protection of intellectual property rights; foreign economic activity; economic law; private international law; cross-border legal relations; licensing agreements; commercial concession; applicable law; jurisdiction; international commercial arbitration; conflict of laws; digital environment.

Вступ

Сучасний розвиток зовнішньоекономічної діяльності характеризується зростанням ролі об'єктів інтелектуальної власності як ключових нематеріальних активів суб'єктів господарювання. Інтелектуальна власність активно залучається до транскордонного господарського обороту через ліцензійні договори, договори комерційної концесії, угоди про передачу технологій та інші правові форми, що зумовлює необхідність ефективного правового регулювання її використання та захисту. Правовідносини у цій сфері мають комплексний характер, оскільки поєднують у собі елементи господарського регулювання та міжнародне приватне право, і ця подвійна природа зумовлює виникнення низки теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із визначенням застосовного права, встановленням юрисдикції, а також забезпеченням ефективного захисту прав інтелектуальної власності у випадках наявності іноземного елемента.

Додаткову складність становить територіальний характер прав інтелектуальної власності, що обмежує їх дію межами окремих держав, тоді як сучасні економічні процеси, особливо у цифровому середовищі, мають глобальний характер. У таких умовах порушення прав може відбуватися одночасно у кількох юрисдикціях, що ускладнює як кваліфікацію правопорушення, так і вибір ефективного способу захисту. Незважаючи на наявність нормативного регулювання на національному та міжнародному рівнях, спостерігається фрагментарність правових підходів, відсутність належної узгодженості між нормами господарського права та міжнародного приватного права, а також недостатня адаптованість існуючих механізмів до викликів цифровізації та глобалізації, що, в свою чергу, зумовлює необхідність наукового осмислення зазначених проблем та формування комплексного підходу до правового регулювання захисту прав інтелектуальної власності у зовнішньоекономічній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання захисту прав інтелектуальної власності у зовнішньоекономічній діяльності досліджується у кількох взаємопов'язаних напрямках: як елемент господарського обороту, як об'єкт міжнародної торгівлі, як предмет транскордонних приватноправових відносин і як сфера, що ускладнюється цифровізацією.

Так, І. Патлашинська розглядає інтелектуальну власність як важливий чинник економічного розвитку України та її виходу на міжнародний ринок, акцентує, що належний захист прав інтелектуальної власності впливає на інвестиційну привабливість, розвиток малого і середнього бізнесу та конкурентоспроможність держави, а також показує зв'язок між інтелектуальною власністю, підприємництвом, міжнародною торгівлею та потребою вдосконалення національної системи захисту прав [1].

М. Потоцький досліджує роль права інтелектуальної власності у господарській діяльності та обґрунтовує значення об'єктів інтелектуальної власності як визначального чинника ефективного господарювання та аналізує особливості реалізації прав інтелектуальної власності у комерційній і некомерційній господарській діяльності, розкриває ознаки господарських правовідносин у цій сфері та акцентує увагу на недостатній розробленості теоретичних засад правового забезпечення використання інтелектуальної власності у господарському обороті. Дослідження є релевантним для аналізу правової природи інтелектуальної власності у зовнішньоекономічній діяльності, оскільки демонструє взаємозв'язок між правом інтелектуальної власності, господарською діяльністю та економічними процесами [2].

У своїй статті А. Хрідочкін та І. Бичков досліджують особливості правового регулювання використання об'єктів інтелектуальної власності у сфері господарської діяльності та акцентують увагу на необхідності вдосконалення механізмів їх правового захисту в умовах розвитку сучасної економіки. У дослідженні підкреслюється, що інтелектуальна власність поступово набуває значення важливого нематеріального активу суб'єктів господарювання, а ефективність її використання безпосередньо впливає на конкурентоспроможність підприємств та розвиток інноваційної діяльності. Особливу увагу автори приділяють також проблемам комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, недосконалість окремих нормативно-правових механізмів та необхідність адаптації національного законодавства до сучасних економічних і міжнародних умов, що є релевантним для аналізу господарсько-правової природи інтелектуальної власності та її ролі у системі економічних і транскордонних правовідносин [3].

У статті «*Challenges of Intellectual Property Protection in Ukraine*» В. Лаврененко, В. Кириленко та Ю. Терещенко досліджують сучасні проблеми захисту прав інтелектуальної власності в умовах глобалізації та цифровізації економічних процесів, та підкреслюють, що інтелектуальна власність стає невід'ємною складовою економічного розвитку та міжнародного комерційного обороту, а ефективність її правового захисту безпосередньо впливає на інноваційну діяльність і конкурентоспроможність держави. У дослідженні акцентується увага на необхідності адаптації правових механізмів захисту прав інтелектуальної власності до сучасного цифрового середовища та міжнародних стандартів правового регулювання [4].

Toshiyuki Kono досліджує взаємодію права інтелектуальної власності та міжнародне приватне право у контексті транскордонних спорів та глобалізації цифрового ринку, та аналізує проблеми визначення юрисдикції, застосовного права та визнання іноземних судових рішень у спорах щодо інтелектуальної власності, підкреслюючи, що традиційний територіальний характер прав інтелектуальної власності дедалі більше ускладнюється міжнародним комерційним оборотом і цифровим середовищем [5]. Особливу увагу приділено Кіотським принципам щодо інтелектуальної власності та міжнародного приватного права 2020 року (*Kyoto Guidelines on Intellectual Property and Private International Law*) [6] як міжнародному механізму «м'якого права» у сфері врегулювання транскордонних спорів щодо інтелектуальної власності. врегулювання транскордонних приватноправових спорів у сфері інтелектуальної власності [5].

У матеріалах Hague Conference on Private International Law, присвячених проблематиці інтелектуальної власності та міжнародного приватного права, узагальнено сучасні підходи до визначення застосовного права у транскордонних спорах щодо інтелектуальної власності. У дослідженні акцентується увага на особливостях колізійного регулювання спорів щодо

чинності прав інтелектуальної власності, їх порушення та договірною використанню об'єктів інтелектуальної власності. Зокрема, зазначається, що у спорах щодо чинності зареєстрованих прав застосовується право держави реєстрації, у спорах щодо порушення прав - право держави, де відбулося порушення, тоді як у договірних правовідносинах визначальне значення має автономія волі сторін щодо вибору застосовного права. Наведене дослідження є важливим для розуміння міжнародно-приватноправових механізмів захисту прав інтелектуальної власності у зовнішньоекономічній діяльності [7].

Сучасні вітчизняні публікації переважно зосереджені на господарському, інституційному, митному, цифровому та економіко-правовому вимірах захисту інтелектуальної власності, тоді як іноземні дослідження активніше розкривають питання юрисдикції, застосовного права та колізійного регулювання транскордонних спорів.

Мета статті полягає у визначенні правової природи відносин у сфері інтелектуальної власності в зовнішньоекономічній діяльності та обґрунтуванні їх одночасної належності до господарського та міжнародно-приватноправового регулювання.

Результати

Правовідносини у сфері інтелектуальної власності в умовах зовнішньоекономічної діяльності мають комплексний та міжгалузевий характер. У сучасних економічних умовах об'єкти інтелектуальної власності дедалі активніше залучаються до міжнародного комерційного обороту, виступаючи не лише результатами творчої діяльності, а й важливими нематеріальними активами суб'єктів господарювання, що обумовлює необхідність комплексного правового регулювання таких відносин із поєднанням норм господарського, цивільного та міжнародного приватного права.

У разі здійснення підприємницької діяльності суб'єктами господарювання відносини щодо використання, передачі чи комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності набувають ознак господарських правовідносин, оскільки пов'язані зі здійсненням господарської діяльності, спрямованої на досягнення економічного результату та отримання прибутку, про що йдеться у ст.ст. 3, 55 та 173 Господарського кодексу України [8]. У таких правовідносинах об'єкти інтелектуальної власності використовуються як економічний ресурс, що забезпечує конкурентоспроможність суб'єктів господарювання у внутрішньому та міжнародному економічному середовищі.

Особливістю зовнішньоекономічної діяльності є наявність іноземного елемента, який може проявлятися через участь іноземного суб'єкта, знаходження об'єкта права за межами України або виникнення юридичного факту на території іншої держави, і наявність такого іноземного елемента обумовлює застосування норм міжнародного приватного права та Закону України «Про міжнародне приватне право» [9]. У цьому випадку виникає необхідність визначення застосовного права, міжнародної юрисдикції, а також порядку визнання і виконання іноземних судових та арбітражних рішень.

Інтелектуальна власність у таких правовідносинах виступає об'єктом права інтелектуальної власності, що належить до об'єктів цивільних прав відповідно до ст. 420 Цивільного кодексу України [10]. При цьому у сфері зовнішньоекономічної діяльності такі об'єкти інтегруються у господарський оборот і стають предметом міжнародних комерційних договорів, зокрема ліцензійних договорів, договорів комерційної концесії, договорів про передачу технологій, договорів щодо використання програмного забезпечення, авторських прав, торговельних марок та інших об'єктів інтелектуальної власності.

Суттєвою особливістю таких правовідносин є поєднання приватноправової природи прав інтелектуальної власності з господарсько-правовою спрямованістю діяльності суб'єктів господарювання. Цивільне право визначає зміст майнових та особистих немайнових прав інтелектуальної власності, підстави їх виникнення, передачі та захисту. Господарське право регулює порядок здійснення господарської діяльності, правовий статус суб'єктів господарювання та особливості комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності у сфері економічного обороту. Міжнародне приватне право, у свою чергу, забезпечує механізми врегулювання транскордонних приватноправових відносин, визначення застосовного права та міжнародної юрисдикції у спорах щодо інтелектуальної власності.

Додаткової складності правовому регулюванню надає територіальний характер прав інтелектуальної власності. Незважаючи на глобалізацію економічних процесів та активний

розвиток цифрового середовища, охорона більшості об'єктів інтелектуальної власності продовжує здійснюватися відповідно до національного законодавства окремої держави. У зв'язку з цим у транскордонних правовідносинах часто виникають колізії між законодавствами різних держав щодо обсягу правової охорони, порядку реєстрації прав, способів захисту та визначення компетентного суду.

Особливо актуальними такі проблеми стали в умовах цифровізації економіки, коли використання об'єктів інтелектуальної власності дедалі частіше відбувається через цифрові платформи, електронні сервіси та мережу Інтернет. У таких випадках складно визначити місце вчинення правопорушення, територію використання об'єкта права інтелектуальної власності та державу, право якої підлягає застосуванню, що обумовлює необхідність формування ефективних міжнародно-приватноправових механізмів врегулювання транскордонних спорів у сфері інтелектуальної власності.

У міжнародній правовій доктрині дедалі більшого значення набуває питання уніфікації підходів до визначення застосовного права та юрисдикції у спорах щодо інтелектуальної власності. Зокрема, у матеріалах Hague Conference on Private International Law [7] та Кіотських принципах щодо інтелектуальної власності та міжнародного приватного права (Kyoto Guidelines on Intellectual Property and Private International Law) [6] акцентується увага на необхідності формування узгоджених міжнародно-приватноправових механізмів захисту прав інтелектуальної власності у транскордонних правовідносинах. У цих документах розглядаються питання визначення права, що підлягає застосуванню у спорах щодо чинності прав інтелектуальної власності, їх порушення та договірному використанню, а також проблеми міжнародної юрисдикції та визнання іноземних судових рішень.

Правовідносини у сфері інтелектуальної власності у зовнішньоекономічній діяльності характеризуються складною міжгалузеву природою та потребують комплексного правового регулювання. Поєднання норм господарського, цивільного та міжнародного приватного права є необхідною умовою забезпечення ефективного правового захисту об'єктів інтелектуальної власності у сучасному міжнародному економічному середовищі.

У сфері зовнішньоекономічної діяльності правове регулювання відносин щодо інтелектуальної власності значною мірою ускладнюється необхідністю визначення права, яке підлягає застосуванню до транскордонних правовідносин, а також встановлення компетентної юрисдикції для вирішення спорів, де на відміну від внутрішньодержавних правовідносин, міжнародний комерційний обіг об'єктів інтелектуальної власності може одночасно охоплювати кілька правопорядків, що обумовлює виникнення колізій між законодавствами різних держав та потребує застосування механізмів міжнародного приватного права.

Особливість правовідносин у сфері інтелектуальної власності полягає в тому, що вони поєднують елементи договірному регулювання, виключних майнових прав та деліктних зобов'язань. У межах зовнішньоекономічної діяльності це проявляється у передачі майнових прав іноземним контрагентам, використанні об'єктів інтелектуальної власності на території кількох держав, укладенні міжнародних ліцензійних договорів, франчайзингових угод, договорів про трансфер технологій, а також у виникненні транскордонних спорів щодо порушення прав інтелектуальної власності.

Одним із ключових інструментів міжнародного приватного права у цій сфері є визначення застосовного права. Відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право» [9] сторони зовнішньоекономічного договору мають право самостійно визначити право, яке регулюватиме їхні правовідносини. Принцип автономії волі сторін є фундаментальним для міжнародного комерційного обороту, оскільки дозволяє забезпечити стабільність договірних відносин, передбачуваність правового регулювання та мінімізувати ризики, пов'язані з різницею між правовими системами різних держав.

У сфері інтелектуальної власності принцип автономії волі має особливе практичне значення. У міжнародних ліцензійних договорах, договорах комерційної концесії чи угодах про передачу технологій сторони можуть визначати не лише право, що підлягає застосуванню до договору, а й порядок використання об'єкта інтелектуальної власності, територіальні межі використання, умови виплати винагороди, способи захисту прав, порядок вирішення спорів та інші істотні умови. Такий підхід сприяє гнучкості міжнародного комерційного співробітництва та дозволяє адаптувати договірні механізми до специфіки конкретного ринку або виду об'єкта інтелектуальної власності.

У разі відсутності домовленості сторін щодо застосовного права визначення правового режиму здійснюється на підставі колізійних норм, при цьому особливу складність становить встановлення права, яке має найбільш тісний зв'язок із відповідними правовідносинами. У сфері інтелектуальної власності така прив'язка може визначатися залежно від місця використання об'єкта, місця реєстрації права, місцезнаходження правовласника, місця виконання договору або місця виникнення правопорушення.

Суттєвий вплив на міжнародно-приватноправове регулювання у сфері інтелектуальної власності має територіальний характер прав інтелектуальної власності. На відміну від багатьох інших об'єктів цивільних прав, більшість прав інтелектуальної власності виникають, охороняються та реалізуються відповідно до законодавства конкретної держави, і навіть за умов глобалізації економіки та розвитку міжнародного комерційного обороту охорона торговельних марок, патентів, промислових зразків або інших об'єктів інтелектуальної власності переважно обмежується межами певної юрисдикції.

У міжнародному приватному праві це відображається через застосування принципу *lex loci protectionis*, відповідно до якого до питань охорони та захисту права інтелектуальної власності застосовується право держави, на території якої заявляється правова охорона або захист відповідного права, і традиційно використовується у спорах щодо порушення прав інтелектуальної власності, чинності патентів чи торговельних марок, а також у питаннях визначення обсягу правової охорони.

Практичне значення такого підходу особливо проявляється у транскордонних правовідносинах, де один і той самий об'єкт інтелектуальної власності може використовуватися одночасно у кількох державах. У таких випадках виникає проблема множинності правопорядків, оскільки різні держави можуть по-різному визначати умови виникнення права, строки його охорони, допустимі способи використання та механізми захисту, що створює додаткові труднощі як для правовласників, так і для судових та арбітражних органів, які розглядають відповідні спори.

Особливої актуальності зазначені проблеми набули в умовах цифровізації економічних процесів, адже використання цифрового контенту, комп'ютерних програм, об'єктів авторського права, аудіовізуальної продукції та інших нематеріальних активів через мережу Інтернет значно ускладнює визначення місця вчинення правопорушення та території використання об'єкта інтелектуальної власності. У цифровому середовищі порушення прав може одночасно охоплювати території багатьох держав, що створює складнощі при визначенні компетентної юрисдикції та застосовного права.

У міжнародній практиці одним із найскладніших питань залишається встановлення міжнародної юрисдикції у спорах щодо інтелектуальної власності. У більшості випадків сторони міжнародного договору можуть самостійно визначити компетентний суд або передати спір на розгляд міжнародного комерційного арбітражу. Механізм цей є особливо поширеним у сфері міжнародної торгівлі технологіями, ліцензійних відносин та міжнародного франчайзингу, оскільки дозволяє забезпечити нейтральність розгляду спору та уникнути правової невизначеності.

У спорах щодо чинності зареєстрованих прав інтелектуальної власності міжнародна практика виходить із принципу виключної юрисдикції держави реєстрації відповідного права, що пояснюється тим, що питання виникнення, припинення або недійсності патенту, торговельної марки чи іншого зареєстрованого права безпосередньо пов'язані з публічно-правовими повноваженнями відповідної держави та діяльністю її реєстраційних органів.

Окремого значення у сфері зовнішньоекономічної діяльності набуває проблема визнання та виконання іноземних судових і арбітражних рішень у спорах щодо інтелектуальної власності. Для міжнародного комерційного обороту ефективність судового захисту визначається не лише можливістю отримання рішення, а й реальністю його виконання на території іншої держави, тому міжнародне приватне право забезпечує механізми взаємодії правових систем різних держав у питаннях визнання та виконання рішень, що має особливе значення для захисту прав інтелектуальної власності у міжнародному економічному середовищі.

У сучасній міжнародній правовій доктрині дедалі більшого значення набуває проблема уніфікації міжнародно-приватноправових підходів до регулювання транскордонних спорів у сфері інтелектуальної власності. У Кіотських принципах щодо інтелектуальної власності та

міжнародного приватного права (Kyoto Guidelines on Intellectual Property and Private International Law) [6], а також у матеріалах Hague Conference on Private International Law [7] значна увага приділяється питанням визначення застосовного права, міжнародної юрисдикції та визнання іноземних судових рішень у спорах щодо інтелектуальної власності. Описані міжнародні підходи свідчать про поступове формування комплексного механізму міжнародно-приватноправового регулювання інтелектуальної власності в умовах глобалізації та цифровізації економічних процесів.

Так, міжнародно-приватноправові аспекти регулювання інтелектуальної власності у зовнішньоекономічній діяльності охоплюють широкий комплекс питань, пов'язаних із визначенням застосовного права, міжнародної юрисдикції, територіальної дії прав інтелектуальної власності, визнанням іноземних рішень та врегулюванням транскордонних спорів у цифровому середовищі. Міжнародне приватне право забезпечує можливість узгодження різних правових систем у сфері міжнародного економічного обороту та створює правові механізми ефективного захисту прав інтелектуальної власності в сучасних умовах глобалізації.

Складність міжнародно-приватноправового регулювання у сфері інтелектуальної власності значною мірою обумовлена наявністю колізій між правовими системами різних держав, а також швидким розвитком цифрового середовища, яке суттєво трансформує механізми використання та захисту об'єктів інтелектуальної власності. У практиці зовнішньоекономічної діяльності це породжує низку теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних із визначенням застосовного права, встановленням компетентної юрисдикції та реалізацією ефективного механізму захисту порушених прав.

Однією з найбільш поширених проблем є розбіжності у правових режимах охорони інтелектуальної власності в різних державах. Незважаючи на існування міжнародних договорів у сфері охорони інтелектуальної власності, національні правові системи зберігають значну автономність у визначенні умов виникнення прав, порядку їх реєстрації, строків правової охорони, допустимих способів використання об'єктів інтелектуальної власності та механізмів їх захисту. У результаті один і той самий об'єкт інтелектуальної власності може мати різний обсяг правової охорони залежно від держави, на території якої заявляється захист.

Особливо помітними такі відмінності є у сфері авторського права, патентного права та охорони цифрового контенту. Наприклад, різні держави можуть по-різному визначати критерії оригінальності твору, межі добросовісного використання, допустимість використання об'єктів авторського права у цифровому середовищі або умови патентоздатності технічного рішення, що створює складнощі для суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність одночасно на кількох ринках та використовують об'єкти інтелектуальної власності у міжнародному комерційному обороті.

Суттєвою практичною проблемою є також визначення місця вчинення правопорушення у цифровому середовищі. Традиційні механізми правового регулювання здебільшого були орієнтовані на територіальний характер використання об'єкта права інтелектуальної власності, тоді як сучасне цифрове середовище фактично стирає територіальні межі використання інформації та цифрового контенту. Використання програмного забезпечення, аудіовізуальної продукції, торговельних марок, комп'ютерних програм, електронних баз даних або інших об'єктів інтелектуальної власності через мережу Інтернет може одночасно здійснюватися на території багатьох держав, що істотно ускладнює визначення держави, право якої підлягає застосуванню.

Додаткову складність створює відсутність фізичної присутності порушника на території держави, де фактично виникають негативні наслідки порушення прав. У цифровому середовищі особа може розміщувати контент, використовувати торговельну марку або поширювати об'єкти авторського права через сервери, розташовані в інших державах, не здійснюючи безпосередньої діяльності на території країни, де заявляється порушення прав, що створює труднощі для визначення місця вчинення правопорушення, встановлення юрисдикції суду та реалізації механізмів примусового виконання судових рішень.

У сфері зовнішньоекономічної діяльності також часто виникають колізії між умовами міжнародного договору та імперативними нормами національного законодавства. Незважаючи на принцип автономії волі сторін, який дозволяє учасникам міжнародних правовідносин самостійно визначати право, що підлягає застосуванню до договору, свобода договірною

регулювання не є абсолютною. У багатьох випадках національне законодавство містить імперативні норми щодо порядку використання окремих об'єктів інтелектуальної власності, захисту прав споживачів, обмеження недобросовісної конкуренції або забезпечення публічного порядку.

Актуальними такі колізії є у сфері цифрових платформ, електронної комерції та міжнародного обігу програмного забезпечення. Наприклад, умови користувацьких угод або ліцензійних договорів можуть передбачати значні обмеження відповідальності правовласника, автоматичне збирання та використання персональних даних, односторонню зміну умов використання цифрового продукту або інші положення, які можуть суперечити імперативним нормам національного законодавства окремих держав.

Окрему проблему становить доведення факту порушення прав інтелектуальної власності у транскордонних правовідносинах, адже на відміну від матеріальних об'єктів, об'єкти інтелектуальної власності мають нематеріальний характер, а їх неправомірне використання часто здійснюється дистанційно або приховано. У цифровому середовищі це ускладнюється можливістю швидкого копіювання, переміщення або видалення інформації, використанням анонімних платформ, VPN-технологій, хмарних сервісів та інших інструментів, що ускладнюють ідентифікацію порушника.

Практичні труднощі також пов'язані зі збиранням та оцінкою електронних доказів у транскордонних спорах. Виникають питання щодо належності та допустимості цифрових доказів, встановлення факту використання об'єкта інтелектуальної власності на території певної держави, визначення розміру збитків та підтвердження причинно-наслідкового зв'язку між діями порушника та негативними наслідками для правовласника.

У сучасних умовах цифровізації економіки та глобалізації комерційних процесів зазначені проблеми набувають дедалі більшого значення. Традиційні механізми територіальної охорони прав інтелектуальної власності вже не завжди відповідають характеру сучасного цифрового середовища, у якому об'єкти інтелектуальної власності можуть використовуватися одночасно у багатьох державах без фактичного переміщення матеріального носія або фізичної присутності суб'єкта правопорушення, тому у міжнародній правовій доктрині все більшої актуальності набуває питання формування узгоджених міжнародно-приватноправових механізмів захисту прав інтелектуальної власності, здатних забезпечити ефективне врегулювання транскордонних спорів в умовах глобального цифрового середовища.

Як справедливо зазначає І.В. Патлашинська, сучасний розвиток цифрової економіки та міжнародного комерційного обороту зумовлює необхідність удосконалення механізмів правового захисту інтелектуальної власності, оскільки об'єкти ІВ дедалі активніше використовуються у міжнародній господарській діяльності та набувають значення важливих нематеріальних активів суб'єктів господарювання [1].

Також у матеріалах Hague Conference on Private International Law підкреслюється, що цифровізація та глобалізація економічних процесів істотно ускладнюють визначення юрисдикції, застосовного права та механізмів захисту у транскордонних спорах щодо інтелектуальної власності, що зумовлює необхідність формування узгоджених міжнародно-приватноправових підходів до регулювання таких правовідносин [7].

Ефективність правового регулювання у сфері інтелектуальної власності значною мірою залежить не лише від належного нормативного забезпечення, а й від реального функціонування механізмів захисту порушених прав. У сфері зовнішньоекономічної діяльності це питання набуває особливого значення, оскільки транскордонний характер правовідносин ускладнює процес встановлення компетентної юрисдикції, виконання судових рішень та забезпечення фактичного поновлення порушених прав правовласника.

Захист прав інтелектуальної власності у зовнішньоекономічній діяльності може здійснюватися через національні судові механізми, міжнародний комерційний арбітраж, альтернативні способи вирішення спорів, а також міжнародні процедури у сфері інтелектуальної власності.

Одним із основних механізмів захисту залишаються господарські суди України. Відповідно до Господарського процесуального кодексу України [11] господарські суди розглядають спори, пов'язані із захистом прав інтелектуальної власності, якщо такі спори виникають між суб'єктами господарювання або пов'язані зі здійсненням господарської діяльності. У сфері зовнішньоекономічної діяльності юрисдикція господарських судів може

виникати у випадках, коли спір має достатній зв'язок із територією України, стороною спору є український суб'єкт господарювання або порушення прав відбулося на території України.

Під час розгляду таких спорів господарські суди застосовують як норми національного законодавства, так і міжнародні договори України, що відповідає ст. 9 Конституції України [12], відповідно до якої чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. У сфері інтелектуальної власності особливе значення мають міжнародні договори, адміністровані Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (WIPO), а також міжнародні акти у сфері міжнародної торгівлі та захисту прав інтелектуальної власності.

Судовий захист у транскордонних спорах щодо інтелектуальної власності часто супроводжується значними практичними труднощами, пов'язаними з визначенням компетентної юрисдикції, збиранням доказів, доведенням факту порушення у цифровому середовищі та виконанням судових рішень на території іншої держави. Саме тому у сфері зовнішньоекономічної діяльності значного поширення набуває міжнародний комерційний арбітраж.

Міжнародний комерційний арбітраж є одним із найбільш ефективних механізмів вирішення транскордонних спорів у сфері інтелектуальної власності, особливо у випадках, коли спір виникає з міжнародного ліцензійного договору, договору комерційної концесії або угоди про передачу технологій. В Україні відповідні функції виконує, зокрема, Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України. Перевагами арбітражу є можливість вибору нейтральної юрисдикції, конфіденційність розгляду, спеціалізація арбітрів, гнучкість процедур та спрощений механізм міжнародного виконання арбітражних рішень відповідно до Нью-Йоркської конвенції 1958 року про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень [13].

Для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності особливого значення набуває також конфіденційність арбітражного розгляду. У спорах щодо інтелектуальної власності предметом розгляду можуть бути комерційна таємниця, технології, програмне забезпечення, бізнес-моделі, умови міжнародних контрактів або інша інформація, розголошення якої може завдати суттєвої шкоди економічним інтересам суб'єкта господарювання, тому арбітраж часто розглядається як більш прийнятний механізм захисту у порівнянні з відкритим судовим процесом.

У сучасних умовах все більшого значення набувають альтернативні способи вирішення спорів, зокрема медіація. У сфері інтелектуальної власності медіація дозволяє сторонам зберегти ділові відносини, уникнути тривалого судового процесу та забезпечити більш гнучке врегулювання конфлікту з урахуванням специфіки міжнародного комерційного співробітництва. Особливо ефективною медіація може бути у спорах щодо ліцензійних договорів, використання цифрового контенту, міжнародного франчайзингу або спільного використання технологій.

У міжнародній практиці значну роль у розвитку альтернативних механізмів вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності відіграє WIPO Arbitration and Mediation Center. У матеріалах Всесвітньої організації інтелектуальної власності наголошується, що міжнародна медіація та арбітраж у сфері інтелектуальної власності дозволяють забезпечити більш швидке, конфіденційне та спеціалізоване врегулювання спорів у порівнянні з традиційним судовим розглядом, що має особливе значення для транскордонних комерційних правовідносин.

Як зазначається у WIPO Arbitration and Mediation Center [14], основними причинами використання альтернативних способів вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності є конфіденційність, нейтральність процедури, міжнародний характер спорів, технічна складність об'єктів інтелектуальної власності та необхідність збереження ділових відносин між сторонами. Особливого значення такі механізми набувають у сфері міжнародного трансферу технологій, цифрової економіки, програмного забезпечення, електронної комерції та використання об'єктів авторського права у мережі Інтернет.

У сучасних умовах глобалізації та цифровізації економічних процесів практика захисту прав інтелектуальної власності поступово набуває комплексного та багаторівневого характеру. Судові, арбітражні та медіаційні механізми дедалі частіше взаємодіють між собою, формуючи систему багатокомпонентного захисту прав інтелектуальної власності у міжнародному економічному середовищі, що свідчить про поступову трансформацію підходів до захисту прав

інтелектуальної власності та необхідність поєднання національних, міжнародно-приватноправових і альтернативних механізмів врегулювання транскордонних спорів.

Висновки

Правовідносини у сфері інтелектуальної власності у зовнішньоекономічній діяльності мають комплексний та міжгалузевий характер, оскільки одночасно охоплюють господарсько-правові та міжнародно-приватноправові механізми регулювання. Інтелектуальна власність у сучасних умовах виступає не лише результатом творчої чи інноваційної діяльності, а й важливим нематеріальним активом суб'єктів господарювання, який активно залучається до міжнародного комерційного обороту.

Використання об'єктів інтелектуальної власності у сфері зовнішньоекономічної діяльності реалізується через ліцензійні договори, договори комерційної концесії, трансфер технологій, цифрові форми використання контенту та інші механізми комерціалізації прав, при цьому транскордонний характер таких правовідносин обумовлює необхідність застосування норм міжнародного приватного права щодо визначення застосовного права, міжнародної юрисдикції та порядку визнання і виконання іноземних судових та арбітражних рішень.

Територіальний характер прав інтелектуальної власності, розбіжності між правовими системами різних держав і цифровізація економічних процесів істотно ускладнюють механізми правового захисту прав інтелектуальної власності у міжнародному середовищі. Особливі труднощі виникають у питаннях визначення місця вчинення правопорушення у мережі Інтернет, встановлення компетентної юрисдикції та доведення факту порушення у транскордонних правовідносинах.

Ефективний захист прав інтелектуальної власності у сфері зовнішньоекономічної діяльності потребує комплексного поєднання господарсько-правових, цивільно-правових та міжнародно-приватноправових механізмів регулювання, а також використання судових, арбітражних і альтернативних способів вирішення спорів. У сучасних умовах глобалізації та цифрового розвитку міжнародного економічного середовища особливого значення набуває формування узгоджених міжнародних підходів до врегулювання транскордонних спорів щодо інтелектуальної власності та адаптація національного законодавства до сучасних викликів цифрової економіки.

Список використаних джерел:

1. Патлашинська І.В. До питання практичної реалізації стратегії інтелектуальної власності на національному рівні. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 49–54. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.5.8>
2. Потоцький М.Ю. Роль права інтелектуальної власності у господарській діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 374–377. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/93>
3. Хрідочкін А.В., Бичков І.В. Проблеми нормативно-правового регулювання використання об'єктів інтелектуальної власності у сфері господарської діяльності. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 97–103. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.5.14>
4. Lavrenenko V., Kyrylenko V., Tereshchenko Y. Challenges of Intellectual Property Protection in Ukraine. *Social Development and Security*. 2021. Vol. 11(4). pp. 23–35. URL: <https://doi.org/10.33111/sedu.2021.48.023.035>
5. Kono T. Intellectual Property and Private International Law. FIDE Foundation. 2021. <https://thinkfide.com/wp-content/uploads/2021/09/Intellectual-Property-and-Private-International-Law-Toshiyuki-Kono.pdf>
6. Guidelines on Intellectual Property and Private International Law (“Kyoto Guidelines”). *Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law*. 2021. Vol. 12(1). pp. 86–93. URL: <https://www.jipitec.eu/jipitec/article/view/298>
7. Hague Conference on Private International Law, World Intellectual Property Organization. *Private International Law and Intellectual Property*. Hague: HCCH, WIPO, 2020. URL: <https://assets.hcch.net/docs/d92b9a1a-386e-4293-b74e-7871b8451d3a.pdf>
8. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

9. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
11. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
12. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
13. Конвенція ООН про визнання та приведення до виконання іноземних арбітражних рішень (Нью-Йоркська конвенція 1958 року) від 10.06.1958. URL: <https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Text-of-UN-Convention-New-York-1958-4.pdf>
14. WIPO Mediation and Arbitration for IP and Technology Disputes <https://www.wipo.int/en/web/business/mediation-arbitration>